

УДК 159.9.072.923:303.732.4

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2020.2\(52\).225434](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2020.2(52).225434)

Родіна Н. В.

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: nvrodinaod@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7537-9292

**СИСТЕМНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІКИ ОСОБИСТОСТІ:
ДОСВІД НАУКОВОЇ ШКОЛИ «СИСТЕМНЕ
МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ»**

У статті розглядаються основні досягнення наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів» у напрямку системних досліджень психіки особистості та перспективи подальших досліджень. Розглянуто досвід застосування у психологічних наукових дослідженнях якісного системного аналізу за допомогою загальної теорії систем одеської школи системології академіка А. І. Уйомова, яка розглядається автором як «м'яке» моделювання (Soft Systems Methodology), де опис забезпечується символами й/або словами. Докладно проаналізовано розуміння А. І. Уйомовим положень про системні параметри. Обґрунтовано використання у сучасних наукових дослідженнях кількісного системного аналізу Hard Systems Methodology («тверде» моделювання), де система описується числовими виразами. Основні здобутки системного моделювання психологічних феноменів представлені у дослідженнях послідовників наукової школи «Системного моделювання психологічних феноменів».

Ключові слова: системний аналіз, системне моделювання, системні параметри, психологічні феномени, «тверде» моделювання, «м'яке» моделювання, верифікація моделі дослідження.

Постановка проблеми. В сучасній науці системні дослідження є одним із найважливіших аспектів науково-технічної революції, яка однаково стосується як наукових досліджень, так і практичних розробок. Системний підхід є міждисциплі-

нарним, філософсько-методологічним і науковим напрямком системних досліджень. В рамках сучасного системного підходу розробляються та застосовуються на практиці різні загальні теорії систем: В. Г. Афанасьєва, Л. фон Берталанфі, Дж. Ван Гіга, М. Месаровича, І. Сараєвої, В. С. Тюхтіна, Ю. А. Урманцева, А. І. Уйомова, А. Цофнаса та інших [1; 15; 25–28; 32–34]. В психологічній науці активно розвивається цілісне сприйняття психологічних феноменів, тому системний підхід стає загальновизнаною методологічною платформою, на базі якої здійснюється багато різнопланових досліджень усіляких феноменів, таких як: мовлення у стані емоційної напруги (Е. Л. Носенко), психологічні моделі цілепокладання (Ю. М. Швалб), ціннісні орієнтації (С. С. Бубнова), психічні стани (О. О. Прохоров), емоційна пам'ять (М. А. Кузнецов), професійний розвиток особистості (Д. М. Завалішина) та інші [20]. Для психологічної теорії та практики вже недостатньо простого виявлення властивостей, причин і наслідків окремих когнітивних і поведінкових актів з подальшим співвіднесенням їх одне з одним, тому важливим є саме цілісне розуміння й осмислення психіки особистості в умовах нестабільної соціальної, економічної та політичної обстановки в країні та активного реформування всіх сфер суспільного життя. Необхідність системних досліджень психіки особистості на сучасному етапі розвитку психологічної науки потребує системного підходу, за допомогою якого можливо розвинути уявлення про застосування у психологічних дослідженнях математичних моделей та запропонувати системні моделі, тобто системне моделювання.

Мета статті — аналіз застосування методологічних підходів Hard Systems Methodology («тверда» системна методологія) та Soft Systems Methodology («м'яка» системна методологія) у дослідженнях представників наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів».

Результати дослідження. В українській психологічній науці принцип системності розглядався академіком С. Д. Максименком, який стверджував, що принцип системності в психології спрямований на виявлення основних закономірностей виникнення і розвитку психіки як єдиного цілого [13]. У філо-

софії дослідження системного підходу та загальної теорії систем в Одеському національному університеті здійснювалося академіком А. І. Уйомовим, який створив наукову школу системології, що відома далеко за межами України. А. І. Уйомов створив параметричну загальну теорію систем та ввів до системології положення про системні параметри [26]. Науковець одеської школи системології в своїх публікаціях говорить про системне моделювання. На думку К. В. Райхерта особливою відмінністю параметричної загальної теорії систем є системно-параметричне моделювання, тобто формально-логічне моделювання системних параметрів. Тобто в ПЗТС припускається, що системне дослідження має відбуватися у послідовні три етапи. На першому етапі здійснюється системне зображення об'єкта дослідження, тобто встановлюються так звані «системні дескриптори»: концепт, структура, субстрат, і таким чином конструюється об'єкт дослідження як система. На другому етапі має місце параметричний опис отриманої системи. Іншою мовою, система характеризується з позицій притаманних їй системних властивостей і відношень, тобто атрибутивних і реляційних параметрів. Системні параметри (атрибутивні чи реляційні) задаються з метою класифікації системи, що досліджується. Класифікація дозволяє показати властивості чи відношення системи, які носять суттєвий характер для розв'язання теоретичних чи практичних завдань під час роботи з системами [19]. На третьому етапі виявляються стійкі кореляції системних параметрів — загальносистемні закономірності між їхніми значеннями. Вирізнення загальносистемних закономірностей дозволяє робити порівняльне дослідження суттєвих властивостей і відношень систем, що на думку науковців [19], спрощує задання системних параметрів: якщо знаєш, як корелюють один з одним ті чи інші системні параметри, простіше підбирати параметри, за якими будуть класифікуватися системи, що досліджуються. З іншого боку, встановлення стійких кореляцій між системними параметрами може сприяти знаходженню нових системних параметрів, теоретично чи практично [19]. Узагальнюючи вищезазначене, ми приходимо до висновку, що центральним об'єктом пізнання параметричної загальної теорії систем є сис-

темні параметри, тобто специфічні системні властивості та відношення. Отже у наукових дослідженнях, які відбуваються за допомогою системного моделювання, потрібно визначити, які саме властивості притаманні цій системі та в які відношення вона вступає. На нашу думку, параметрична загальна теорія систем працює з системно-параметричним моделюванням, яке було застосовано нами у якості «м'якого» моделювання (Soft Systems Methodology) у дослідженні психологічного феномену копінг-поведінки, яке було проведено у 2005–2011 роках. У 2011 році вийшла монографія «Психологія копінг-поведінки: системне моделювання» [20] та від цього періоду ми відзначаємо рух у напрямку створення в Одеському національному університеті наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів». Теоретико-методологічними основами досліджень цього напрямку також виступають роботи Л. фон Берталанфі, на думку якого, «Методологічна база теорії систем полягає в передбаченні проблем» [32, с. 19]. Науковець говорить про математичні та вербальні моделі. Математичні моделі, на його погляд, не мають універсального характеру «Є акуратно продумані та складні математичні моделі, але є і сумнів щодо того, як їх можна застосовувати в конкретних випадках; є фундаментальні проблеми, які не можна розв'язати ніякими математичними способами» [32, с. 24]. Якщо розглядати вербальні моделі, то, на погляд Л. фон Берталанфі, створення їх набагато краще, ніж відсутність будь-якої моделі. З цього приводу можна стверджувати, що інколи вплив вербальних моделей набагато перевершував створення математичних моделей, які охоплювали часткові дані. Прикладом можуть слугувати дві моделі, які застосовуються у психологічній діагностиці, — математична модель Р. Кеттелла та вербальна модель З. Фрейда. Л. фон Берталанфі зробив висновок — «Теорії великого впливу, такі як психоаналіз чи теорія природного добру, не були математичними, але їхній вплив набагато перевершив математичні конструкції, які були створені згодом і охоплювали лише часткові аспекти та фрагменти емпіричних даних» [32, р. 25]. Коли мова йде про проведення психодіагностичного дослідження задля верифікації емпіричної моделі, то в цьому

випадку психологічну діагностику можна здійснювати цілим комплексом методик, які створені на основі як математичних, так і вербальних моделей, проте актуальні несвідомі тенденції можливо виявляти тільки за допомогою проєктивних методик, концептуалізованих у психодинамічній парадигмі. У сучасній психологічній діагностиці найбільшу популярність — в силу високого ступеня стандартизації як тестування, так і обробки — мають опитувальні форми виявлення індивідуально-особистісних особливостей. Однак опитувальники, навіть досить складні, не захищені від спотворення з боку психологічних захисних механізмів випробуваних та декларованих ними відповідей. Тому нами було зазначено [20], що, досліджуючи індивідуально-особистісні особливості варто не обмежуватися характеристиками свідомого рівня психіки, але й розглядати неусвідомлювані потяги. Ці особливості, виявлені за допомогою проєктивних методик, можуть бути розглянуті як узагальнені стійкі мотиви, які визначають тенденції їх поведінки у життєвих або кризових ситуаціях, певною мірою зумовлюючи їх життєвий шлях.

Психодіагностичне вивчення неусвідомлюваних потягів започатковано у 1921 році у Швейцарії Германом Роршахом, який створив психодіагностичний тест «Плями Роршаха» та у 1930 роках у Гарварді Генрі Мюреєм та Крістіаною Морган, які створили проєктивну психодіагностичну методику «Тематичного аперцептивного тесту» (ТАТ). Наступні проєктивні психодіагностичні методики були створені шерегом авторів, серед яких потрібно, на нашу думку, відзначити методику портретних виборів Л. Сонді, яка базується на виявленому взаємозв'язку між різними спадковими чинниками і їх впливом на зроблені людиною життєві вибори; проєктивні психодіагностичні тести: тест М. Люшера, хенд-тест, тест Е. Вартегга — саме тому, що вони захищені від мотиваційних спотворень та забезпечують прогностичне оцінювання індивідуальних особливостей досліджуваних. Вищезгадані психодіагностичні проєктивні методики застосовувалися нами у дослідженнях різних психологічних феноменів задля верифікації моделей досліджуваних феноменів в межах створення наукової школи «Системне моделювання

психологічних феноменів» [33]. Загальним дискурсом у наукових та прикладних дослідженнях наукової школи є вивчення відповідних конструктів на таких рівнях психіки особистості: на свідомому рівні за допомогою опитувальників — методики Акцент 2–90, методики Р. Кеттелла, методики ММРІ, які втім мають певні вади. На неусвідомлюваному рівні нами використовувалися вищезгадані проєктивні техніки. Але цей підхід використовується дуже рідко саме тому, що в Україні відсутня достатня кількість кваліфікованих спеціалістів, які застосовують у психологічній діагностиці не тільки опитувальники, але й проєктивні методи дослідження, тому нами було створено ГО «Академія професійної психодіагностики», яка за підтримкою ОНУ імені І. І. Мечникова розробила та впровадила програму курсів підвищення кваліфікації для психологів в межах наукової тематики кафедри диференціальної та спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Психологія ортобіозу людини» (державний реєстраційний номер — 0116U006605). Наступною метою розвитку наукової школи, на нашу думку, має бути застосування сучасних алгоритмів інтерпретації отриманих за допомогою психодіагностичних методів дослідження даних — інтерферентного та сегментарного алгоритмів інтерпретації для моделювання динаміки поведінки досліджуваних, які потрібно використовувати для підтвердження надійності психодіагностичного обстеження як у наукових, так й у прикладних дослідженнях.

Нами в межах наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів» запропоновано використання таких моделей: якісної, збудованої на основі «м'якої» методології і покликаної концептуалізувати основні закономірності формування психологічних феноменів одну з найбільш всеосяжних парадигм серед загальних теорій систем — параметричну загальну теорію систем А. І. Уйомова [26]. Теорія, запропонована А. І. Уйомовим, привернула увагу дослідників з багатьох сфер науки, тоді як багато інших системних парадигм користуються однобічною популярністю в певних галузях. На нашу думку, це відбувається тому, що її універсальність є запорукою високої наукової ефективності методологічного апарату пара-

метричної загальної теорії систем. Ця теорія використовувалася для рішення таких загальнонаукових проблем: В. В. Готинян для виявлення системних аспектів проблеми безеталонного вимірювання [6], Д. С. Делі-Славовим для аналізу теорії наукових революцій Т. Куна [7], А. О. Нерубаською для дослідження моделі біфуркаційної особистості [16], Л. М. Терентьевою для аналізу співвідношення науки та антинауки [24]. Також параметрична загальна теорія систем використовувалася в окремих науках. В політології проведено аналіз типології політичних устроїв — А. С. Галиновським [3], аналіз політичного процесу за допомогою методологічного апарату параметричної загальної теорії систем здійснювався А. М. Польовим [18]. В історіософії А. М. Чорна за допомогою системних дескрипторів вивчала взаємозв'язок раціонального та ірраціонального в концепції А. Тойнбі [30], в юриспруденції С. В. Чубраков досліджував зміст категорії «принцип» у кримінально-виконавчому праві в аспекті системного підходу [31].

Засновник параметричної загальної теорії систем А. І. Уйюмов [26] не ставив собі за мету дати нове визначення поняття «система», а спробував сформулювати метапоняття, а саме вивести з наявних понять їх спільні ознаки. Використовуючи для уточнення даних іншими авторами визначень терміна «система», методи заперечення й узагальнення, він дійшов висновку про наявність декількох основних груп, звівши їх до двох базових (давши не тільки їх словесне визначення, але й зобразивши їх у вигляді формул), в які можна об'єднати всі існуючі в літературі дефініції цієї категорії [26, с. 98–119].

За першим типом він визначив систему як будь-який об'єкт, в якому має місце якесь відношення, що задовольняє властивості визначеності (іншими словами, володіє деякою заздалегідь визначеною властивістю), а за другим — як будь-який об'єкт, в якому мають місце якісь властивості, що перебувають у деякому заздалегідь заданому відношенні [26, с. 120–121]. Відзначаючи можливість одержання одного поняття з іншого шляхом заміни слова «властивість» на «відношення», А. І. Уйюмов пропонує таке подвійне визначення поняття системи використати як загальносистемне. З його точки зору, системне визна-

чення об'єкта має сенс тільки в тому випадку, якщо на підставі такого визначення можлива характеристика об'єкта, що визначає його системну специфіку. Така характеристика може бути здійснена за допомогою системних дескрипторів і параметрів. Розгляд нами психологічного феномену копінг-поведінки припускав побудову системної моделі з виділенням таких системних дескрипторів, як концепт, структура й субстрат. А на наступному етапі нами було виділено реляційні і атрибутивні системні параметри [21]. На нашу думку, системні параметри можна класифікувати за двома ознаками:

1) за тим, до яких аспектів системного розгляду об'єктів вони безпосередньо належать;

2) за категоріальною характеристикою самого системного параметра, тобто за тим, чи представляє те або інше значення системного параметра модифікацію відповідної речі, чи означає воно фіксацію властивості, взаємовідношення між речами, або ж належить до параметрів другого порядку — фіксує властивість взаємовідношення між речами або ж взаємовідношення властивостей речей.

Традиції міждисциплінарності системного підходу продовжено як послідовниками наукової школи А. І. Уймова, так й учнями наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів». Коли автором [22] було розпочато дослідження психологічного феномену копінг-поведінки та його системного моделювання, вивчення психології копінг-поведінки в Україні ще перебувало у стадії формування. Здебільшого у вітчизняній психології дослідження копіngu відбувалося на рівні емпіричного вивчення деяких його особливостей у певних контингентів або констатації того, як ці особливості співвідносяться з окремими індивідуально-психологічними або соціально-демографічними характеристиками, тому на той час важливого значення набувало створення концепції, у якій формування копінг-поведінки досліджувалося як система ієрархічної взаємодії різних рівнів психіки. Саме тому нами вперше було здійснено системно-параметричний аналіз основних закономірностей копінг-поведінки за допомогою формального апарату параметричної загальної теорії систем (ПЗТС) — мови тернарного опису.

У психологічних наукових дослідженнях це надало можливості здійснювати системно-параметричний аналіз різних структур та об'єктів, що знайшло своє відображення у докторській дисертації «Психологія копінг-поведінки: системне моделювання» [21], основними здобутками якої було проведення теоретичного аналізу основних методологічних підходів до вивчення копіngu. Була застосована психодинамічна парадигма як комплексний підхід, що враховує як свідомі, так і несвідомі психологічні механізми. Нами було обрано системний аналіз з огляду на те, що він є дієвою методологією, яка дозволяє виявити найбільш загальні принципи подолання життєвої кризи. У дослідженні вперше в Україні було розроблено системну модель формування копінг-поведінки, у якій зовнішнє середовище і особистість, що долає, розглядалися як цілісна єдина система, що складалася з шести елементів, чи підсистем, а саме: стресор (життєва криза), фактори середовища, що мали вплив у онтогенезі, актуальні вимоги зовнішнього середовища, несвідоме, свідомість та копінг-стратегії. Емпірична верифікація моделі ґрунтувалася на спільному використанні якісної та кількісної методології. Загальна вибірка дослідження склала 1113 осіб. На попередньому етапі нами було вивчено деякі психометричні властивості психодіагностичних методик, що потім використовувались у дисертаційному дослідженні, серед яких досить нові для українського дослідника: тест Вартегга і WOCQ. Також вони стали обґрунтуванням необхідності розглядати у якості детермінант копінг-поведінки не тільки свідомий рівень особистості, але й несвідомий. При цьому обиралися контингенти, представники яких знаходилися у різноманітних стресових умовах. Було наведено типологію життєвих криз, що ґрунтувалася на теорії потреб А. Маслоу. Життєві кризи досліджувалися на прикладі двох полярних ситуацій: загрози життю і загрози самоактуалізації.

Було побудовано ієрархічну трирівневу модель, яка складалася з двох ситуаційно неспецифічних категорій вищого порядку: копінг, що вимагає зусиль, і копінг, що уникає. Шляхові діаграми, отримані за допомогою моделювання структурними рівняннями, довели зростання ролі несвідомих тенденцій у

формуванні копінг-поведінки в ситуаціях загрози життю. Було наведено класифікаційні моделі, що відмежовують суб'єктів, що долають адаптивно, від тих, що долають неадаптивно.

У дослідженні копінг-поведінки було запропоновано психодіагностичні методи для вимірювання копінгу в різних ситуаціях: нові версії психометричного тесту WOCQ і авторська проєктивна методика МВАС. На основі отриманих даних розроблено комплекс психокорекційних заходів для ефективного подолання. Успішна емпірична верифікація моделі формування копінг-поведінки довела, що наведена концептуальна схема має широкі перспективи дослідження різних психологічних феноменів. Також були окреслені напрямки майбутніх системних досліджень копінгу [21].

Подальший розвиток ідей системного моделювання інших психологічних феноменів за допомогою засобів системного аналізу знайшов своє відображення у роботах наших учнів — кандидата психологічних наук Б. В. Бірона у дисертаційному дослідженні «Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю», 2015 рік [2]; кандидата психологічних наук М. В. Капустянського у дисертаційному дослідженні «Психологічні умови розвитку мотивації професійного зростання особистості керівника», 2016 рік [9]; кандидата психологічних наук О. В. Мальцева у дисертаційному дослідженні «Копінг як чинник безпеки особистості в сучасному соціальному просторі», 2017 рік [14]; кандидата психологічних наук А. П. Карпенко у дисертаційному дослідженні «Детермінанти професійної ідентичності особистості», 2017 рік [10]; кандидата психологічних наук Н. С. Семенюк у дисертаційному дослідженні «Психологічні особливості життєвих орієнтацій особистості (на прикладі медичних працівників офтальмологічного профілю)», 2018 рік [23]; кандидата психологічних наук М. Д. Іванової у дисертаційному дослідженні «Особливості прихованої мотивації особистості», 2019 рік [8]; кандидата психологічних наук, Л. П. Перевязко у дисертаційному дослідженні «Індивідуально-психологічні та культурно-історичні особливості символіки сновидінь особистості», 2019 рік [17]; кандидата психологічних наук Н. Л. Максименко у дисертаційному дослідженні «Пси-

хологічні особливості управлінського потенціалу особистості ІТ-фахівця», 2019 рік [12]. Перспективи подальших наукових розвідок обґрунтовано у підготовленій до захисту дисертаційній роботі Н. Л. Лаптевої «Системні параметри організаційної ідентичності особистості професіонала» [11], у якій застосовано «м'яку» методологію системного аналізу за допомогою параметричної загальної теорії систем А. І. Уймова.

Дисертаційні дослідження представників наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів» присвячені проблемам подолання кризових ситуацій особистістю, мотивації професійного зростання особистості керівників; безпеки особистості в сучасному соціальному просторі; організаційної ідентичності; адаптації та самореалізації у суспільстві; дослідження сновидійної реальності та іншим проблемам, які, з нашої точки зору, дуже актуальні для українського суспільства. На наш погляд, необхідний докорінний перегляд існуючих підходів до наукових досліджень з використанням сучасних методів системного аналізу, як щодо окремих його фундаментальних аспектів, так і щодо їх прикладної реалізації. І в цьому ми вважаємо доцільним спиратися на науковий спадок видатного вітчизняного вченого А. І. Уймова.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Узагальнюючи системні дослідження психіки особистості в напрямку розвитку наукової школи «Системне моделювання психологічних феноменів» в Україні, досягнутих результатів та перспектив подальших досліджень, можна зробити висновок: актуальною, з нашої точки зору, виявляється необхідність застосування таких методів у проведенні досліджень: передусім застосування у теоретичних методах системного моделювання. На думку автора, саме **системне моделювання** як з використанням «м'якої» методології, так з використанням «твердої» методології є всеосяжною й надзвичайно потужною у дослідженнях психіки особистості. «Тверда» методологія, або моделювання за допомогою структурних рівнянь (Hard Systems Methodology) — це метод цілісної репрезентації явищ. Це дійсно системний метод у загальфілософському (системологічному) розумінні. Це одна з форм кількісного системного аналі-

зу, де система описується числовими виразами, на відміну від «м'якого» (Soft Systems Methodology), де опис забезпечується символами й/ або словами). Емпіричну верифікацію моделей досліджуваних феноменів потрібно здійснювати за допомогою спеціально підібраних для вивчення кожної з підсистем психодіагностичних методик: для неусвідомлюваного рівня — проєктивні психодіагностичні методики, для усвідомлюваного — опитувальники. Параметрична загальна теорія систем (ПЗТС), яка протягом тривалого часу розроблялася одеською школою системології на чолі з академіком А. І. Уйомовим, надає широкі можливості для проведення «м'якого» моделювання досліджуваних феноменів. Отже, застосування мови тернарного опису для моделювання надає актуальність та наукову новизну дослідженням у цьому напрямку та визначає концептуальні засади вивчення досліджуваних психологічних феноменів.

Перспективами подальших досліджень у рамках системного моделювання психологічних феноменів та розвитку наукової школи вважаємо застосування як «м'якої», так й «твердої» методології системного аналізу задля верифікації теоретичних та емпіричних моделей дослідження та підвищення емпіричної валідації концептуалізацій.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования). М.: Политиздат, 1973. 392 с.
2. Бірон Б. В. Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2015. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10687>
3. Галиновский С. А. Анализ типологии политических устройств при помощи параметрической ОТС. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. 2010. Т. 23 (62), № 2. С. 217–221.
4. Гиг Д. ван. Прикладная общая теория систем : в 2 кн. / пер. с англ. под общ. ред. Б. Г. Сушкова, В. С. Тюхтина. М. : Мир, 1981. Книга 2. 733 с.
5. Гиг Д. ван. Прикладная общая теория систем : в 2 кн. / пер. с англ. под общ. ред. Б. Г. Сушкова, В. С. Тюхтина. М. : Мир, 1981. Книга 1. 336 с.
6. Готинян В. В. Проблема безгалонного вимірювання: системний аспект. *Вісник Одеського національного університету*. Сер.: Філософія. 2007. Т. 12, № 15. С. 56–65.

7. Дели-Славов Д. С. Системно-параметрический анализ теории научных революций Т. Куна. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. 2010. Т. 23 (62), № 2. С. 38–43.
8. Іванова М. Д. Особливості прихованої мотивації особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2019. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
9. Капустянський М. В. Психологічні умови розвитку мотивації професійного зростання особистості керівника: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2016. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
10. Карпенко А. В. Детермінанти професійної ідентичності особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2017. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
11. Лаптева Н. Л. Структурні компоненти організаційної ідентичності професіонала: теоретичні аспекти. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2018. № 2(69). С. 23–27.
12. Максименко Н. Л. Психологічні особливості управлінського потенціалу особистості ІТ-фахівця: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2019. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
13. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000. 320 с.
14. Мальцев О. В. Копінг як чинник безпеки особистості в сучасному соціальному просторі: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2017. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
15. Месарович М., Такахара Я. Общая теория систем. Математические основы / пер. с англ. Э. Л. Наппельбаума ; под ред. В. С. Емельянова. М. : Мир, 1978. 312 с.
16. Нерубаська А. О. Системно-параметрична модель біфуркаційної особистості: монографія. Одеса: Видавець С. Л. Назарчук, 2020. 340 с.
17. Перевязко Л. П. Індивідуально-психологічні та культурно-історичні особливості символіки сновидінь особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2019. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
18. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.
19. Райхерт К. В. А. И. Уёмов : три стадии развития логики. *Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства: можливе та реальне*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 9–10 листопада 2012 року). Дніпропетровськ : Відкрите суспільство, 2012. С. 71–74.
20. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : монографія. Одеса : Видавець Букаев В. В., 2011. 364 с.
21. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : дис... д-ра психол. наук. Київ, 2013. 504 с. http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4098/1/Dis_Rodina04.12.pdf
22. Родіна Наталя Володимирівна. *Професори Одеського національного університету* : біогр. довід. : у 2 т. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; голов.

- ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; редкол.: В. В. Глебов [та ін.] ; упоряд. та бібліогр. ред.: О. С. Мурашко, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. Одеса : ОНУ, 2020. Т. 2 : Професори (2005–2020). С. 200–204.
23. Семенюк Н. С. Психологічні особливості життєвих орієнтацій особистості (на прикладі медичних працівників офтальмологічного профілю): автореф. дис. ... канд. психол. наук. 2018. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107>
 24. Терентьева Л. Н. Наука и «антинаука» в системно-параметрическом измерении. *Вісник Одеського національного університету*. Сер.: Філософія. 2007. Т. 12, № 15. С. 7–18.
 25. Тютин В. С. Актуальные вопросы разработки общей теории систем. *Система. Симметрия. Гармония* / под ред. В. С. Тютина, Ю. А. Урманцева. М. : Мысль, 1988. С. 10–38.
 26. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем. М.: Мысль, 1978. 272 с.
 27. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев: учебное пособие; под общ. ред. А. И. Уёмова. Warszawa : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. 276 с.
 28. Урманцев Ю. А. Девять плюс один о системной философии. Синтез мировоззрений. М. : Институт холодинамики, 2001. 160 с.
 29. Урманцев Ю. А. Общая теория систем: состояние, приложения и перспективы развития. *Система. Симметрия. Гармония* / под ред. В. С. Тютина, Ю. А. Урманцева. М. : Мысль, 1988. С. 38–124.
 30. Чёрная А. Н. Взаимосвязь рационального и иррационального в концепции философии истории А. Тойнби. *Наука. Религия. Суспільство*. 2010. № 2. С. 134–141.
 31. Чубраков С. В. Содержание категории «принцип» в уголовно-исполнительном праве в аспекте системного подхода. *Вестник Томского государственного университета*. 2011. № 343. С. 137–139.
 32. Bertalanffy von L. General System Theory. Foundations, Development, Applications. New York : George Braziller, 2009. 296 p.
 33. Rodina N. V. The area of the psychological phenomena system modeling in Ukraine: development, results and prospects of research. *Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools*. 2017. Vol. 21(3). P. 56–60.
 34. Wilson B. Soft Systems Methodology: Conceptual Model Building and Its Contribution. N. Y.: John Wiley & Sons, 2001. 260 p.

REFERENCES

1. Afanas'yev V. G. (1973). Nauchnoye upravleniye obshchestvom (opyt sistemnogo issledovaniya) [Scientific management of society (experience of systems research)]. Moscow: Politizdat. (In Russian)
2. Biron, B. V. (2015). Proaktyvne podolannya stresovykh sytuatsiy osobysty [Proactive overcoming of stressful situations by a person]. Odessa:

- ONU. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10687> (In Ukrainian)
3. Galinovsky S. A. (2010). Analiz tipologii politicheskikh ustroystv pri pomoshchi parametricheskoy OTS. [Analysis of the typology of political devices using parametric UTS.]. Scholarly notes of Tavrichesky National University named after V. I. Vernadsky (Vol 23, № 2). Odessa: ONU. (In Russian)
 4. Hih D. (1981a). Prykladna obshcha teoriya systemy. Kniga 1 [Applied general system theory. Book 1]. (B. G. Sushkov and V. S. Tyukhtin Trans.) Moscow: Mir. (In Russian)
 5. Hih D. (1981b). Prykladna obshcha teoriya systemy. Kniga 2 [Applied general system theory. Book 2]. (B. G. Sushkov and V. S. Tyukhtin Trans.) Moscow: Mir. (In Russian)
 6. Gotinyan V. V. (2007). Problema bezetalonnoho vymiryuvannya: systemnyy aspekt [The problem of non-standard measurement: system aspect]. Odessa: Nunciata of Odessa National University (Philosophy) (Vol 12). (In Ukrainian)
 7. Deli-Slavov D. S. (2010). Sistemno-parametricheskyy analiz teorii nauchnykh revolyutsiy T. Kuna [System-parametric analysis of the theory of scientific revolutions by T. Kuhn]. Scholarly notes of Tavrichesky National University named after V. I. Vernadsky (Vol 23, № 2). Odessa: ONU. (In Russian)
 8. Ivanova M. D. (2019). Osoblyvosti prykhovanoyi motyvatsiyi osobystosti [Features of hidden personality motivation]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Ukrainian)
 9. Kapustyansky, M. V. (2016). Psykholohichni umovy rozvytku motyvatsiyi profesynnoho zrostannya osobystosti kerivnyka [Psychological conditions for the development of motivation for professional growth of the leader's personality]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Ukrainian)
 10. Karpenko A. V. (2017). Determinanty profesynnoyi identychnosti osobystosti [Determinants of professional identity of the individual]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Ukrainian)
 11. Laptyeva N. L. (2018). Strukturni komponenty orhanizatsiyanoi identychnosti profesionala: teoretichni aspekty [Structural components of organizational identity of a professional: theoretical aspects]. Education and development of a gifted personality № 2(69). (In Ukrainian)
 12. Maksimenko N. L. (2019). Psykholohichni osoblyvosti upravlins'koho potentsialu osobystosti IT-fakhivtsya [Psychological features of the managerial potential of the IT specialist]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Ukrainian)
 13. Maksimenko S. D. (2000). Geneticheskaya psikhologiya (metodologicheskaya refleksiya problem razvitiya v psikhologii) [Genetic Psychology (Methodological Reflection on Development Problems in Psychology)]. Moscow: Refl-buk. (In Russian)
 14. Maltsev O. V. (2017). Kopinh yak chynnyk bezpeky osobystosti v suchasnomu sotsial'nomu prostori [Coping as a factor of personal security in the modern social space]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Ukrainian)

15. Mesarovich M., Takahara J. (1978). Obshchaya teoriya sistem. Matematicheskiye osnovy [General theory of systems. Mathematical foundations]. (E. L. Nappelbaum Trans) S. Emelyanov (ED). Moscow: Mir. (In Russian)
16. Nerubasska A. O. (2020). Systemno-parametrychna model' bifurkatsiynoyi osobystosti [System-parametric model of bifurcation personality]. Odessa: S. L. Nazarchuk (In Ukrainian)
17. Perevyazko L. P. (2019). Indyvidual'no-psykholohichni ta kul'turno-istorychni osoblyvosti symvoliky snovydin' osobystosti [Individual-psychological and cultural-historical features of the symbolism of personal dreams]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Ukrainian)
18. Pol'ovyy M. A. (2011). Politychni protsesy: teoriya ta praktyka modelyuvannya [Political processes: theory and practice of modeling]. Odessa: Feniks. (In Ukrainian)
19. Reichert K. W. (2012). A. I. Uemov: Try stadyi rozvytyya lohyky [A. I. Uemov: Three stages of logic development]. The role of social sciences in the development of society: possible and real. Proceedings of the international scientific-practical conference. Dnepropetrovsk: Vidkryte suspil'stvo. (In Ukrainian)
20. Rodina N. V. (2011). Psykholohiya kopinh-povedinky: systemne modelyuvannya [Psychology of coping behavior: system modeling]. Odessa: V. V. Bukaev. (In Ukrainian)
21. Rodina N. V. (2013). Psykholohiya kopinh-povedinky: systemne modelyuvannya [Psychology of coping behavior: system modeling]. Kiev: KNU. http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4098/1/Dis_Rodina04.12.pdf (In Ukrainian)
22. Rodina N. V. (2020). Rodina Nataliya Volodymyrivna [Rodina Nataliya Volodymyrivna]. Professors of Odessa National University (Vol 2). I. M. Koval (ED). Odessa: ONU. (In Ukrainian)
23. Semenyuk N. S. (2018). Psykholohichni osoblyvosti zhyttyevykh oriyentatsiy osobystosti (na prykladi medychnykh pratsivnykiv oftal'molohichnoho profilyu) [Psychological features of life orientations of the personality (on the example of medical workers of ophthalmological profile)]. Odessa: ONU. <http://onu.edu.ua/uk/science/spec-sci-council/k4105107> (In Russian)
24. Terentyeva L. N. (2007). Nauka i «antinauka» v sistemno-parametricheskom izmerenii [Science and «antiscience» in the system-parametric dimension]. Odessa: Nunciate of Odessa National University (Philosophy) (Vol 12). (In Russian)
25. Tyukhtin V. S. (1988). Aktual'nyye voprosy razrabotki obshchey teorii sistem [Topical issues of development of general systems theory]. System. Symmetry. Harmony. V. S. Tyukhtin and Y U. A. Urmantsev (ED). Moscow: Mysl. (In Russian)
26. Уимов А. И. (1978). Системный подход и обшчая теория систем [Systems approach and general systems theory]. Moscow: Mysl. (In Russian)
27. Уимов А., Сараяева И., Тсофнас А. (2001). Обшчая теория систем для гуманитариев: учебное пособие [General systems theory for the humanities: textbook]. А. И. Уимов (ED). Warszawa : Wydawnictwo Universitas Rediviva. (In Russian)

28. Urmantsev Y U. A. (2001). Devyat' plyus odin o sistemnoy filosofii. Sintez mirovozzreniy [Nine plus one on systems philosophy. Synthesis of worldviews]. Moscow: Institute of Cold Dynamics. (In Russian)
29. Urmantsev Y U. A. (1988). Obshchaya teoriya sistem: sostoyaniye, prilozheniya i perspektivy razvitiya [General systems theory: state, applications and development prospects]. System. Symmetry. Harmony. V. S. Tyukhtin and Y U. A. Urmantsev (ED). Moscow: Mysl. (In Russian)
30. Chornaya A. N. (2010). Vzaimosvyaz' ratsional'nogo i irratsional'nogo v kontseptsii filosofii istorii A. Toynbi [The relationship between the rational and the irrational in the concept of philosophy of history A. Toynbi]. Science. Religion. Society. № 2. (In Russian)
31. Chubrakov S. V. (2011). Soderzhaniye kategorii «printsip» v ugovovno-ispolnitel'nom prave v aspekte sistemnogo podkhoda [The content of the category «principle» in criminal executive law in the aspect of a systematic approach]. Tomsk: Nunciante of Tomsk State University № 343. (In Russian)
32. Bertalanffy von L. (2009). General System Theory. Foundations, Development, Applications. New York: George Braziller. (In English)
33. Rodina N. V. (2017). The area of the psychological phenomena system modeling in Ukraine: development, results and prospects of research. Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools (Vol. 21(3)). (In English)
34. Wilson B. (2001). Soft Systems Methodology: Conceptual Model Building and Its Contribution. N. Y.: John Wiley & Sons. (In English)

Родина Н. В.

доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой дифференциальной и специальной психологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

СИСТЕМНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХИКИ ЛИЧНОСТИ: ОПЫТ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ «СИСТЕМНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФЕНОМЕНОВ»

В статье рассматриваются основные достижения научной школы «Системное моделирование психологических феноменов». В направлении системных исследований психики личности рассматриваются как математические модели — «твердое» моделирование, так и вербальные модели — «мягкое» моделирование. Намечаются перспективы дальнейших исследований. Представлен опыт применения в психологических научных исследованиях качественного системного анализа, осуществленного с помощью общей теории систем одесской школы системологии академика А. И. Уёмова, которая рассматривается автором

как «мягкое» моделирование (Soft Systems Methodology), где описание проводится с помощью символов и/или слов. Подробно проанализировано понимание А. И. Уёмовым положения о системных параметрах. Обосновано применение в современных научных исследованиях количественного системного анализа (Hard Systems Methodology), с помощью которого система описывается с помощью числовых обозначений. Основные наработки системного моделирования психологических феноменов представлены в исследованиях последователей научной школы «Системное моделирование психологических феноменов».

Представлены основные результаты исследований психологических феноменов: копинг-поведение личности; проактивный копинг; мотивационный потенциал в системе личного потенциала руководителя; копинг как фактор безопасности личности; профессиональная идентичность личности и ее детерминанты; жизненные ориентации личности (на примере медицинских работников офтальмологического профиля); скрытая мотивация личности; управленческий потенциал личности IT-специалиста; особенности символики сновидений личности; системные параметры организационной идентичности личности профессионала. Обоснованы примененные методы психодиагностического исследования и методология исследования и интерпретации. Намечены перспективы дальнейших исследований с применением количественной и качественной методологии системного анализа, а именно системного моделирования.

Ключові слова: системний аналіз, системне моделювання, системні параметри, психологічні феномени, тверде моделювання, м'яке моделювання, верифікація моделі дослідження.

Rodina N. V.

Dr Sc in Psychology, professor, head of department of differential and social psychology Odessa I. I. Mechnikov National University

**SYSTEMIC RESEARCH OF THE PSYCHE:
THE EXPERIENCE OF THE SCIENCE SCHOOL
«SYSTEMATIC MODELLING
OF THE PSYCHOLOGICAL PHENOMENONS»**

The article discusses the main achievements of the School of Systematic Modelling of Psychological Phenomena in the direction of systematic research of the psyche of the personality and prospects for further re-

search. The experience of applying qualitative systems analysis with the help of the general theory of systems of the Odessa School of Systemology academician A. I. Yemenov is given, which is considered by the author as «soft modeling» (Soft Systems Methodology) where the description is provided by symbols and/or words. Yemenov's understanding of the provisions on system parameters was analyzed in detail. The use of Hard Systems Methodology (synonymous with «hard modeling») in modern scientific research is justified, where the system is described by numerical expressions. The main achievements of the systematic modeling of psychological phenomena are presented in the studies of the followers of the Scientific School of Systematic Modelling of Psychological Phenomena. The main results of the studies on the following psychological phenomena are presented: Coping behavior of the individual; proactive overcoming; Motivational potential in the system of a manager's personal potential; Coping as a security factor; Personal identity and its determinants; Life orientation of the personality (example of ophthalmological workers); Hidden motivation of the individual; Management capacity of the IT specialist; Features of individual dreaming symbols; Systematic parameters of the organizational identity of the person to the professional. The planned prospects for systematic research of the psyche of the personality with the application of the quantitative and qualitative methodology of systemic analysis, namely in theoretical methods — system modeling based on structural equations.

Key words: systems analysis, system modeling, system parameters, psychological phenomena, solid modeling, soft modeling, verification of the research model.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2020